

La davosa processiuin dil Tujetschins sil S. Gotthard : skizza cultur-historica

Autor(en): **Gadola, Guglielm**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Il glogn : calender dil pievel : annalas per historia, litteratura e cultura romontscha**

Band (Jahr): **17 (1943)**

PDF erstellt am: **27.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-881479>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

La davosa processsiun dils Tujetschins sil S. Gotthard

Skizza cultur-historica da Guglielm Gadola, Cuera

Introducziun

Dumandau ch'jeu hai in vegl Tujetschin, dapi cu la processsiun dil S. Gotthard dateschi e con ditg quell' hagi cuzzau, ha el rispundiu cun tutta prontadad: „Quella processsiun ei adina stada; cuzzau ha la mo entochen 1827!“ — „Adina“ ei empau de ditg per esser ver . . . hai jeu tartgau, mo essend che igl onn de sia tschessada, 1827, fuva exacts, ha quella remarcabla processsiun de nos vegls Tujetschins, che cuzzava mintgamai dus dis e che menava els sin la tschema dil Munt Avelin, cudizzau mias marveglias — e cuntentau mias breigias . . .

Las fontaunas historicas pertenenent l'entschatta de quella pia instituziun, che ha cuzzau entochen avon biebein 100 onns, cuoran oz buc aschi clar e visclamein sco'ls 4 gronds flums, che han scalprau lur vau en fuorma de crusch ella profunditad dil pli dir granit dil S. Gotthard, mo ellas ein tuttina buc aunc schigiadas diltut!

Nies aultstimau magister dell' historia mundiala, prof. G. Schürer p. m., scriva en sia renomada ovra „Kirche und Kultur im Mittelalter“ arisguard il S. Gotthard, la caplutta ed ina veglia processsiun: „El 13avel tschentaner ha ei dau dalla Svizzerza centrala anora ina nova via, che meina viers l' Italia e ch'ei stada la raschun trafic-economica digl origin della Confederaziun. A quella caschun ei vegniu baghiau cheu, probabel entras la claustra de Mustér, in hospezi en honor dil sogn uestg Gotthard de Hildesheim, che ha dau al Munt Avelin de pli baul il niev num S. Gotthard.“ (Mira: t. II. p. 445).

P. Iso Müller, nies enconuschent historicher della claustra de Mustér, ha scrutau suenter la caplutta dil S. Gotthard e las respectivas relaziuns denter quella e la claustra de Mustér, e vegn en quei grau tier in' altra declaraziun che siu magister, prof. G. Schnürer. El di: „Il hospezi dil S. Gotthard ei vegnius consacraus dagl arzustg Goldino de Milaun († 1176). Las treis aschinumnadas valladas ambrusianas, la Val Blegn, la Leventina e la Riviera eran da vegl enneu dependentas da Milaun. La biblioteca ambrusiana a Milaun posseda gie era in Missale de Biasca ord il 10avel tschentaner ed in auter de Lodrino digl 11avel. Anno 1230 ha in uestg Henricus de Milaun

consacrau la „ecclesia S. Godeardi sin il Mons tremulus.“ Il patrun baselgia, S. Gotthard, primarmein avat de Altaich en Baviera e lu uestg de Hildesheim ei morts 1038, pudess derivar, sco tier la baselgia de Simplon, dil 13avel tschentaner ord il sid. Ils cudischs liturgics della diocesa de Sion numnan buca quei sogn, ferton che sia festivaziun ha liug ellas diocesas de Como e Milaun ils 4 de matg. Nus anflein era buca quei sogn el reh calendari de Mustér . . . era buc ella diocesa de Cuera, sco il Necrologium Curiense dil 12/13avel tschentaner muossa. En quel compara il sogn uestg de Hildesheim pér viers la fin dil 14avel tschentaner. Ins astga buc emblidar, ch'igl hospezi dil S. Gotthard ha adina udiu tiella Leventina, sco era l' alp Antella el 13avel tschentaner. Aschia par'ei, che l'iniziativa pil hospezi dil S. Gotthard seigi plitost d'attribuir a quels della Leventina.

Sin fundament dil sura detg selai il meini de P. Pl. a Spescha e de Robert Hoppler, ch'il hospezi dil S. Gotthard seigi ina fundaziun dils benedictins de Mustér, strusch pli mantener. — „Bein existeva era ina veglia processiu da Tujetsch anora sil hospezi dil S. Gotthard, mintgamai ils 28 e 29 de zercladur, per S. Pieder e S. Paul. Mintga famiglia stueva termetter in representant, schiglioc stueva ella pagar in rensch falonza. Ad Ursera survegnevan ils Tujetschins ina marena de paun e caschiel e vin sin cuost della vischnaunca, sco ils cudischs de quen ord il 15/16avel tschentaner documenteschan . . . Probabel fuvà quella processiu la cunterprestaziun per la processiu de S. Placi dils Uranès, che ha cuzzau entochen viers la fin dil 18avel tschentaner. Carteivlamein setract'ei cheu d'ina processiu de rogaziun, sco talas vegnevan era praticadas sil pass dellas Surenas e dil Clausen.“ (Mira: P. Iso Müller, Die Wanderung der Walser über Furka-Oberalp und ihr Einfluss auf den Gotthardweg (C. 11—14 Jh.) en „Zeitschrift für Schweizerische Geschichte,“ XVI. Jahrg., Heft 4, 1936, 404—406).

Quella declaraziun po esser probabla, mo jeu selubeschel cheu sut de vegnir cun in' altra, che po er esser carteivla.

Cu, exact, la processiu dils Tujetschins sil S. Gotthard ha priu si'entschatta e schebein ils rev. PP. de Mustér fagevan gl'emprems els quella, obligond forsa cul temps ils Tujetschins de far ella cun els, ni senz'els, ei buca stau d'eruir!

Ina pintga remarca el cudisch de batten della baselgia de Sedrun, lai presummar, che quella processiu vegneva tenuta er'el 17avel tschentaner e ch'il Sur plevon della Val Tujetsch stueva menar ella! Leu ei nudau in batten sut il datum dils 29 de zercladur 1697 e scret speras la remarca: „R. D. Petrus Collenberg, capellanus me absente Lud. Jagmet ad processionem montem Gotthardi . . .“

Intressants e de buca pintga muntonza per eruir igl intent de quella processiu, ei era il factum che scadin fiug de Tujetsch fuv'obligaus sut falonza d'in rensch de tarmetter in commember a quella processiu e ch'ei

vegneva fatg serius appell en quei grau! — Era l'auter mument, che la processiu entschaveva ella parochiala e visitond tuttas capluttas della Val entochen Tschamut, rimnavi grond pievel, lai sminar ch'igl origin de quella zun fadiusa processiu havevi impurtonza generala!

Aunc in tierz mument punctuescha l'impurtonza, che quella processiu veva. Anno 1827, per S. Pieder e S. Paul, returnond ils pelegrins tujetschins dad Ursera, han els concludiu de buca far pli la processiu sil S. Gotthard, mobein d'introducir enstagl de quella ina processiu a Tschamut pil di de S. Pieder e S. Paul, „la quala ins ha dismiss pér ils 11 de fevrer 1912 e remplazau ella cun ina processiu a Zarcuns sin il medem di.“ (Mira: P. B. Berther, Baselgias, Capluttas ect. de Tujetsch, p. 49/50). Buc uonda cun quella per remplazzar la processiu dil S. Gotthard: Cun caschun della davosa processiu sil S. Gotthard, ils 29 de zercladur, 1827, ei aunc vegniu concludiu de far enstagl de quella — aunc tier quella a Tschamut! — 3 ulteriuras processius: quella per la vigielgia de S. Gion Battista a Segnes (entochen 1904); quella de S. Gieri a Mustér (entochen 1907) e quella de S. Martin a Mustér en claustra (entochen 1907)!

Fagend ils Tujetschins 1911 per la davosa gada la processiu de S. Pieder e S. Paul a Tschamut, ch'era segiramein la pli viva regurdientscha de quella sil S. Gotthard (silla medema via!) han els concludiu de far ils medems dis da Sedrun anora ina processiu a Zarcuns — e quei fuss pia aunc la davosa regurdientscha dell' anteriura e zun veglia processiu al S. Gotthard!

Il sura menzionau e la gronda peisa, ch'ils Tujetschins han mess da neueneu sin quella processiu, muossa clar e bein, che la processiu sil S. Gotthard era buca vegnida si per nuot, ni mo per pauc, pertgei che la fin finala stuevan quels pietus pelegrins far dus cuolms en dus dis, ir e turnar, il cuolm d'Ursera ed il Munt Avelin e quei d'in temps, ch'ei gl'ei il bia aunc ualti criu e freid!

Ed ussa la damonda: Pertgei intent ei quella zun fadiusa processiu vegnida introducida a sias uras? In'exacta risposta sin quella damonda havein nus entochen ussa survegniu da negin! P. B. Berther relatescha negliu en sias scartiras e notizias davart Tujetsch pertgei quella processiu ei vegnida fatga da sias uras, schebi ch'el menzionescha ella pliras ga! La declaraziun de P. Iso Müller enconuschein nus. Auters Tujetschins che nus havein dumandau, han buc in soli saviu dar in'exacta risposta! Ils ins manegian quella eri forsa prida si per rugar Diu de salvar els dalla pesta ni muria gronda; ils auters supponan, quella duevi implorar Diu, ch'el laschi madirar il fretg (era P. Iso ei dil medem meini) . . .

Jeu crei a n'ina ni l'otra de quellas interpretaziuns! Per implorar Diu la grazia de salvar dalla pesta fagevan ils Tujetschins pli baul la processiu de S. Roc a Segnes! E per rugar Diu per ina buna raccolta, han ils de Tujetsch in'otra devoziun, aunc oz usitada e che P. B. Berther descriva sco

suonda: „Da S. Placi entochen la fiasta dil S. Rusari vegn ei fatg mintga sonda da Sedrun e da Rueras anora circa allas 6 e mesa ina processiu a Zarcuns, nua ch'ei vegn celebrau la S. Messa, cantau las veglias canzuns romontschas accompignadas dad ina pintga orgla, e nua ch'ei vegn rugau per ina buna raccolta, principalmein, che Niessegner laschi sin la pussenta intercessiu de Nossadunna madirar il graun.“ (Mira: P. B. B. e. l. i. p. 25).

En sia monografia „Sas era nua Giuf ei“ ha P. B. Berther era mussau clar e bein igl origin de quella processiu, ch'ei ualti veglia e che fuss probabel buca vegnida introducida all'entschatta dil 17avel tschentaner, sche gia quella dil S. Gotthard, ch'era aunc pli antica, vegneva praticada per cuntonscher il medem! Ina tala parallela ei strusch pusseivla! P. B. Berther di: „Ferton che Gionet (de Giuf) mava ina gada recitond il pater-nies, ei Nossadunna comparida ad el en quei liug (a Zarcuns, ils 8 de schaner 1622!), nua che la baselgia de Zarcuns stat dapresent ed ha fatg de saver ad el, che sch'ils habitonts de Tujetsch veglien prender si de sanctificar la sonda cun far ina processiu en quei liug, sche vegni ella a schar madirar il graun. La caplutta de Zarcuns seigi sin queivegnida baghiada da Gionet de Giuf.“ — Da cheu derivan pia las processions a Zarcuns!

Ina raschun, in origin sto la veglia processiu dil S. Gotthard bein era haver giu! Mo tgeinina? Ina risposta clara e cuntenteivla ei greva... mo jeu crei tuttina de haver anflau fastitgs! —

Sco nus havein viu sisu, han ils Tujetschins era introduciu denter au-tras la processiu de S. Martin a Mustér per recompensaziun de quella dil S. Gotthard! E cheu anflel jeu uss ina notizia e remarca de prof. Pl. Condrau, fatga 1863 en sia Gasetta, a caschun ch'ils de Tujetsch ein vegni l'emprema ga sin via nova a Mustér pil di de S. Martin, „nua, che tuts ch'ei stai ina ga ni l'otra official de vischnaunca han survegniu il gentar en claustra per engrazionta memoria pils survetschs, ch'ils de Tujetsch han giu prestau all'abazia en in combat cun ses renitents subdits della Val d'Ursera.“ (N. Gas. Rom., 1863, nr. 46).

Setract'ei cheu buca dil combat dils claustrals e della glied della Cadi (Casa de Diu) encunter „ils tgiuidemustgas ded Uri“, dil combat che nies Muoth ha cantau e glorificau aschi classicamein en siu „Cumin d'Ursera“? — Setract'ei cheu buca d'ina u l'otra gloriosa battaglia della glied della claustra encunter „ils cotschens“ ded Uri, da 1321—1400 e tons, nua che oravontut ils Tujetschins han dau la decisiun? Ins legi capetel 7 della sura citada lavur de P. Iso (p. 407 e sqq.) ed ins vegn a capir nossa declara-ziu de quella veglia processiu. Eis ei buca pli che pusseivel, che la clau-stra e sia glied ed oravontut ils Tujetschins han introduciu e manteniu tschentaners ora la processiu dil S. Gotthard per pia regurdientscha ed en-graziament d'ina gronda e decisiva victoria?

Entochen ch'enzatgi muossa buc a nus il propi e segir origin della pro-cessiu dil S. Gotthard, setenin nus vid nossa hypothesis e declaraziun.

Sin fundament de quests pugn e sebasond sin pliras interessantas notizias historicas davart la davosa processiuin tujetschina sil S. Gotthard, nudadas ella Cronica de Giachen Antoni Venzin de Rueras (n. 1839 † 1918) e cartend fermamein alla tradiziun tujetschina aunc oz viva e frestga pertenenent quest eveniment, rescal jeu de scriver la suandonta skizza cultur-historica pertenenent la svanida de questa aschi biala isonza religiosa patriotica de nos cars perdavons.

La davosa processiuin tujetschina sil S. Gotthard

Igl ei la davosa dumengia de zercladur 1827, zaconts dis avon S. Pieder e S. Paul. Stalter Paul Venzin de Rueras, dapi onns εμπrem genau de vischnaunca, ei vegnius oz ora Sedrun a Messa gronda. El ha de rugalar duas impurtontas fatschentas e sto perquei esser presents en baselgia e sin cadruvi.

Igl evangeli de S. Gion ei strusch detgs che Stalter Paul stat sin peis oragiu miez ils bauns dils umens ed annunzia cun vusch imposanta e tun autoritativ la proxima processiuin al S. Gotthard:

„Tgars vaschins!

Scu gl'è stau dapi tshéns e tshéns onns annò o nossa vaschnaunca da Tujetsch adina fatg la processiuin dil S. Gotthard per vagielgia de S. Pieder e S. Paul. Quella devoziun è vagnida eregida da sias uras da nos vegls, quai vut dir: dalla vaschnaunca e dalla plaiv per angraziè Diu per la victoria de Hospenthal e rugar il Tutpussaint per paisch e banadicziun en tut nossas fatschentas della tiara. Tenor tschentamaints statui plé tard o mintga fiug l'obligaziun da prender part a quella cun in dèl, nebutscha tg'el vegn castigliaus e cruda en falonza d'in rensch. — Ain mia qualitad scu premerau da vaschnaunca e parsura della plaiv urdinesch'ju pia: Tge l'usitada processiuin dal S. Gotthard vegni tenuta scu 'ls onns vargai. Quai daventi da buna veglia ed en senn de sacrifici; per honor a Diu e sia banadina Mumma Maria e pèl salit da nossas ulmas e quellas da nos perdavons.“

Detg quels plaids, la baselgiada sesaulza e sesbucca giuadora per se-render sin cadruvi, nua che Stalter Paul ha aunc de dar enqual cunzina als differents cauvitgs dils uclauns ed uclivas. Tscheu e leu vesein nus in triep umens, che sediscuoran e sescauldan pervia della processiuin dil S. Gotthard.

In manegia: „La processiuin ei endretg; mo jeu stoi ir a mises ed ils buobs ein aunc memi giuvens de far in tanien viadi! E persuerter duess jeu stuer pagar in rensch falonza? Mo porta la tatta vi! Savess ins buc endri-zar in'otra processiuin ni era duas, sch'ei fa buca cun ina, enstagl stuer better vi dus dis per far dus cuolms ed in strapaz de maz?“

Siu vischin Duri Vigieli de Dieni manegia era bunamein il medem e di: „Ti has raschun, Giachen Martin, paternos san ins la finfinala dir nua ch'igl ei, ed ils megliers vegnan buca detgs naven da Hospenthal entochen sigl hospezi!“

Sep Maria de Salins, il vegl, che ha udiu quei raschieni, sevolva entuorn sedestaccond da siu triep e di si pils dus umens giuvens, che han ughiau de criticar la processiu dil S. Gotthard: „La gliend ded oz han negin senn de sacrifici pli. Da mias uras, avon 60 onns, mavan aunc dus e treis dèls per casa, epi aunc da gigin tocca Hospenthal — e negin murmignava. Oz encuntercomi ha la curascha de sacrifici fatg bancrut; mo ei va era leusunter! Il bien spert de cumminonza e cuminetel e las ovras che suondavan lunderora, ei sclavinaus; graun dat ei buca la mesadad sco antruras e biestga va ei oz aunc tonta alla malura ellas alps! Manieis vus forsa, che nies bien Diu seigi il Diu dils cumadeivels e metschafadigias? Sche nos perdavons fussen stai de quels sco vus autri, fagessen nus oz negina processiu sil S. Gotthard, mo persunter fussen nus fumegls dils tgiidaemustgas ded Uri . . .“

Il bien vegl els 80 dat ina semanada da forza, pren siu fest enfrau e va da Gionda si encunter Salins, agradsi sc'in conif e smanond mintgaton siu bastun, sco da sias uras ils valerus Tujetschins lur spaduns . . .

Plaun a plaun vegn ei vid sin cadruvi e tut che serenda encunter casa, tgi anen e tgi anora.

* * *

Per vigielgia S. Pieder e S. Paul allas 4 della damaun udin nus in viscal tuchiez da tut las baselgias e capluttas della Val Tujetsch. Ei tucca de rimnar. Strusch han ils zenns dau il biendi in a l'auter, naven da Cavorgia a Bugnei e da leu tras la Val entochen Tschamut, che nus vesein gia a serimmond roschas e roschas pelegrins en tut ils vitgs, uclauns ed uclivas dell'entira Val Tujetsch.

A Cavorgia, en caplutta de S. Leci, serimnan ils quater dèls de Cavorgia-sura, in' ucliva de treis fiugs, che schai sin territori de Mustér e cun els ils 12 de Cavorgia-sut. Havend salidau cun tutt' undrientscha S. Leci, il patrùn dellas Cavorgias, vesein nus la pintga processiu serendend da Cavorgia-Plaun en, agl ur dil grep ault sur las rivas dil giuven Rein; ordavon il caluster cun la pintga, leva cruschetta, che balucca sisum.

Arrivai ch'i ein a S. Antoni, Surrein, fruntan els ual ensemen culs de leu e cun ils vischins dellas uclivas: Foppas-Surrein, Nacla, Nislas e Cadanal, tuts mervegls e conscienzius pelegrins, prus e pietus, exact in per fiug — e franc buc il mender . . .

Havend fatg ina ferventa oraziun tier S. Antoni, ch'el meini po els sauns envi e sauns enneu, bandunan ei la modesta caplutta osum il precipeci sul Rein e suondan lur capo, Casper de Casperin, che porta aunc frestgamein la crusch, schebi ch'el ha gia fatg il sbargat suls 80. Dapi 65 onns havev'el aunc mai muncau ina ga la processiu dil S. Gotthard ed ei secapescha da sesez ch'el va ordavon; el, il pli beinstont magnanc della Val, che porta aunc adina caultschas cuortas de carpun brin-tgietschen, ina cassacca blaua

cun nuvs de mèsch sils barlacs ed in libroc tgietschen cun hazers nuvs alvs! Il treipéz ner tegn el sut il bratsch seniester e cul dretg braunca el levamein la cuorta cruschetta de Sontg Antoni. Avon che vegnir giu la punt Surrein, intonesch'el la canzun de Sontg Antoni, che resuna frestgamein tras gl' uaul, accompignada dallas undas dil giuven Rein:

„Tgi vul miraclas encurir
Tras sontg Antoni po urbir:
Errur, malsogna de biemal,
La mort, il satan infernal
Da lunsch da sontg Antoni fuin,
Pon far mai donn pli a negin . . .“

Finida la canzun, ils de Sut ein arrivai en baselgia parochiala, nua ch' ils vischins de Sedrun, Gonda e Salins eran gia serimnai per la partenza e cun els era ils de Bugnei, ch' eran vegni neuden sur Niriël, 13 dèls, in per fiug, suenter haver rugau en caplutta de S. Giusep per bunaura ed ina devoziusa processiuin.

Buca ditg e Sur decan Giusep Hetz, plevon della Val Tujetsch, sortescha ord tischamber, ascenda igl altar grond de S. Vigieli, dat la benedicziun al pievel rimnau, epi metta aunc vitier ils plaids encuraschonts per tut ils participonts: „Semetteien pia sin via encunt' il S. Gotthard per amur de Diu e veneraziun de ses sogns. Purteien devoziusamein quell' unfrendá per pietad enviers nos valerus perdavons e per l' urbida d' in bien onn de graun e paun. Il Segner meini nus sin segira via ed exaudi nus entras la pussenta intercessiuin de ses sogns, oravon tut dal bien S. Gotthard! Procedamus in pace . . .“

Detg quels paucs plaids, sefuorma la processiuin: Ordavon la Crusch della parochiala, purtada dal caluster; ual suenter il plevon culs dus ministrants; epi suondan tenor preminenza e vegliadetgna las treis enconuschentas confraternitads de pietus commembers, tut vischins della Val Tujetsch: la confraternitad de S. Giachen, ni „quels della buna mort“, sco ei vegnevan numnai; la confraternitad dil S. Rosari a Sedrun e quella dil S. Scapulier, che cumpeglia il pli grond diember.

Quels della buna mort ein paucs, mo persuenter umens de peisa „gliud de condiziun“, ils nobels descendents de quels ch' eran stai 1609 a sogns en Spagna tier S. Giachen de Campostella. Els portan in mantí ner e sin la spatla dretga de quel „sghegna“ la mort sogn Giachen . . . ina cavazza de morts mur-alva — sin tut quels che suondan. —

Ils confrars e las „consorurs“ dil S. Rosari ein armai cun ina gronda corda de paternos, consistenta ord grondas borlas en fuorma de rosas, tagliadas en lenn oliva, carschius egl Jert dellas Olivas a Jerusalem. —

E lu suondan quels e quellas dil S. Scapulier de Nossadunna dil Carmel, che portan tuts il S. Scapulier dellas 7 colurs entuorn culiez; las 7 colurs che significheschan siat spezialas vertids, ch' els han d' exercitar . . . In

numerus diember, tut descendents e parents de quels che han gidau a fundar 1703 la confraternitad. —

Davos quei rosch dellas treis confraternitads, che han la preferenza ella processiu dil S. Gotthard, suondan ils auters fideivels, ch'entscheivan er els a dir dus a dus il Rusari della letezia, mond cun tutta devoziun atras ils bials praus Dulezi denter Sedrun e Camischollas.

In tschancunet dado la caplutta de Sontg' Onna, udend ils pelegrins a tuccond il zennet aschi serrein e carin atras la biala damaun de stad, entscheivan las mattauns a cantar ils davos cuors della canzun de Sontg' Onna:

„Sontg' Onna gloriosa,
En questa prigulosa
De larmas petra mar
Vein seit dell' aua viva,
Che dultschamein deriva
De Tiu beadi car.

Quel roga cun Maria
Che nus per dretga via
Tuts ventireivlamein
Tier vus leu arriveien
E cun vus selegreien
Leusi perpetnamein!“

Finida l'intima canzunetta, la processiu ei gia arrivada ella bellezza caplutta de Camischollas, nua ch' ils de leu stattan spalier avon porta e laian intrar quels che la capluttetta po tschaffar, per era cheu far in cuort memento avon igl amabel e prezios altar gotic, che presenta il Tschep de Jesus e Nossadunna, sco regina dil tschiel e della tiara . . .

Suenter il cuort riug sefuorma la processiu danovamein e serenda urond e cantond entochen Zarcuns, nua ch' era lezza caplutta vegn visitada tenor usit e tschentament. Quei pign e venerau sanctuari ha plaz oz mo pil plevon, pils geraus de vischnaunca e parsuras dellas confraternitads. Ils pelegrins stattan ordadora enschanuglias, mo ein nuotatonmeins uni en oraziun culs intrai, che rogan ferventamein Nossadunna della Neiv, Sontga Madleina e Sontga Marta per ina buna e devoziusa reussida dil liung viadi sil S. Gotthard. — Sur decan Hetz, enstagl far la cuorta oraziun sco ei er usitau per quei di en scadina baselgia e caplutta della Val, muossa cul det sil mir odem, nua che la comparziun de Nossadunna a Gionet de Giuf ei maliada, regurdond cun paucs plaids vid il coc della pia legenda: „Pilvermo, mes cars fideivels, cheu nua che nus stein ei Nossadunna comparida al bien Gionet de Giuf ed ha empermess a quei sogn um, che per amur de sia devoziusa oraziun il graun vegni mai pli a falir ella Val Tujetsch! Oblighescha ina tala empermischun buc era nus de rugar Diu ferventamein sin nossa hodierna processiu per sia benedicziun en tut nos basegns dil tgierp e della olma . . .? Nus vulein pia urar oz e damaun sco'l bien Gionet de Giuf ha urau, dal qual ei vegn detg, ch'el vevi temps de dir mo in soli paternies naven da quest liug entochen a Giuf. Suondeien siu exempel e seprofundeien cun tut las forzas de noss'olma ell'oraziun che Jesus sez ha mus-sau e cummandau a nus de far! Meien pia el num de Diu e tenor il pietus exempel de nies bien Gionet de Giuf . . .“

Bandunond, la caplutta intoneschan las consorurs della confraternitad dil Carmel la canzun che tut sa e che tuna suls praus ora e vi encunter ils uauls dretg e seniester della Val sco in cant celestial:

„Olma cara, bia pli clara
Che la glisch dil bi sulegl,
In viadi el selvadi
Lein nus far oz beinmarvegl.

O beada ei bein stada
Nossa tiar' en quei desiert!
Cu Maria nus sin via
Ha menau tras sogn Zipert.

Leudenvia ei la tia
Devoziun restada cheu.
Ei carschida e flurida
Pli e pli dalurenneu.

Nossa tiara dell' uiara
Defendida bein savens,
Ei vegnida benedida
Tras siu riug ch' ei tutpussents.

Olma pia, tier Maria
Va savens per supplicar,
Ch' ella vegli orda melli
Prighels tei po liberar.“

Il vent matutin porta ils plaids ed ils suns dil davos cuors suls bials plauns prau-grass, che ligian il vitg Zarcuns cul vitg Rueras. Ils vischins de leu, che spetgan la processiu, tgi en baselgia e tgi avon, audan clar e bein ils pesonts plaids della davosa strofa e vegnan pensivs, ponderonts . . . Cons che patratgan quei mument il medem:

„Ch' ella vegli orda melli
Prighels nus po liberar . . .!“

„Nus“, ils restonts descendents dellas lavinas grondas de 1749 e 1817! E culs tuns della devoziusa canzun s'unescha lur sincera supplica, profunda-
mein sentida, che Maria „protectura dils morts della lavina“ preservi els e lur vegnensuenter de talas e semigliontas catastrofas . . .

Arrivada a Rueras la prozessiu, ella entra en baselgia de S. Giachen; ordavon a tuts ils commembers della „Mort Sogn Giachen“, la pli veglia confraternitad de Tujetsch, eregida 1616 cheu ella baselgia de S. Giachen; els, ils pietus descendents e parents de quels buns Tujetschins e „Fratres sancti Jacobi“: Gilli Jon, Genet Gilli, Jon, Jacob, Christ dil Gilli, Griatta Genet, Onna Cians, Jon Reget e tschupels auters, ch' eran stai 1609 a S. Giachen de Campostella e rugau per ina buna mort . . .

Cuorta mo intima ei l'oraziun tier S. Giachen! E lu sefa il pievel pelegrin puspei si, continuescha il viadi „en quei selvadi“, che meina pli e pli stufi ensi, encunter Dieni e Sumsassi: la porta de triumf della biala Val Tujetsch! Cheu sesiarra la Val e vegn stretga, spuretga. In tschancunet para la processiu ded esser pendida denter la greppa smanatschonta e las undas ramurontas dil giuven Rein. Tgei bellezza — sgarschur! Mo prende miral strusch dus pass e la pietusa processiu:

„Salida lo giusum in grep
Ina caplutta sco da giep.
Persula stat co Sontga Brida,

Mira co il tiamps semida;
Ella mir'anain e mir'ano
E vesa bèn tge vo zaco . . .“

Il pievel salida sontga Brida; in paus ton sc'in paternies, epi va ei vinavon, urond e cantond atras praus garni cun „tgaus Niessegner“ e brumbels-arnica. Vargai in tschancun la caplutta, metta Tschimun Thumaschun de Cadanal sia corda de paternos en sac e fa siper Stalter Giachen Genin de Nurschallas: „Ei sto esser ch' ils vegls de tschels onns eran tonaton pli pusents e beinstonts che nus da present. Tgei idea quei ei stau de baghiar cheu amiez in uaul, en in liug isolau, ina caplutta — lunsch naven da gliud e biestga!“

Sin quei rispunda Genin, siu compogn: „Buca la beinstonza ha baghiau quella caplutta, mobein la pietusadad de nos atenats. Miu tat, Dieus hagi si'olma, ha raquintau a nus ses beadis, che la caplutta de Sontga Brida seigi vegnida baghiada avon 90 onns (1736). Gliez onn er'ei rut ora ina malsogna, che tut las vaccas stuevan ventscher. Quella pesta vaccrogna veva entschiet giu la Bassa ed era la fin finala serabitschada entochen „dador gl' uaut.“ Enderschend quei ils de Selva, ein dus ded els — dus puranchels blaus, mo de gronda pietad — vegni tochen o cheu sin quei grepp, nua che stat oz la caplutta de S. Brida. Cheu ein ei semess enschanuglias ed han rugau Diu, ch'el vegli po preservar els e lur vitg d'in tal castitg! E prende mira! La malsogna vaccrogna ei vegnida tocca Dieni e buca pass pli lunsch. Sin quei han els empermess de baghiar gest leu nua ch'ei vevan fatg oraziun tier Diu ina caplutta en si'honor e de dedicar quella alla Patruna della muaglia, alla buna Sontga Brida. Quei ei daventau e dapi lu entochen oz (1736 — 1827) ha Dieus preservau ils „dadains gl' uaut“ dalla malsogna della biestga ed era „ils bétga Terlepers“! . . .

„Marvegliusa caussa rara . . . fa Thumaschun plein admiraziun e manegia lu siper Genin: Cumpar, lein buca dir in Rusari en honor de Diu e S. Brida, sinaquei ch'ella resti era vinavon la protectura e buna Patruna de nossa muaglia?“ —

„Saver grau, replica Genin ed entscheiva grad leu: „In nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti, Amen. — Deus, in adjutorium meum intende.“ E Thumaschun cun ardur e fervur: „Domine, ad adjuvandum me festina . . .“

Els han buc aunc finiu lur devoziun tier S. Brida, che la processiuon se-meina giu encunter il vitg de Selva, dal qual il poet tujetschin ha cantau:

„Co ves' ins lu in' altra Val	Gie, co è stau da biè disgrazias
Tge ves' ora biè plé mal.	Ch'han fatg anguoschas e patratgas;
Gl' iè Selva quai vitg zun blasmau!	Co san ins numnar la Val de Larmas,
Ch' ha gliud e biestga plé ga satrau.	Co gida nuét, naginas armas.“

In cuort riug tier S. Gion Evangelist, S. Paul e S. Valentin e la processiuon dil S. Gotthard reiva dalla teissa si encunter Tschamut, nua ch'ella

salida la davosa caplutta sin territori grischun, la bellezza baselgietta dedicata a Sontga Clau e S. Bistgaun, che sezuppa dalla lavina davos in grepp, exact sco sch'ella stess a mun e schess sglar la neiv sur siu dies oragiu.

Finida era cheu la cuorta devoziun, va la processiu pli e pli plaun sut las plauncas dil Calmut en per finalmein far in paus a Surpalix.

Stalter Paul sesaulza en sia entira dignitad de premgerau sin in hazer carpun, pren ord il sac-dadens ina scartira veglia sblihida, che cuntegn tut ils fiugs dils vitgs ed uclauns della Val. Ed uss entscheiv'el a far appell, ferton ch'il pievel pelegrin serasa e seplacca el bi pastg d'in ensolver. Con bein ch'ei fa de puder scher in mument e stender la membra el fein!

Scadin che vegn clamaus, rispunda cun in ferm „cheu“! Mo mintgaton aud'ins era enqual „cheu“ plitost sutvusch, dubius e schenau! Quels tuns raucs e garschlonts derivan il bia de tals, che vulan „remplazzar“ buns vischins e parents — absents. Mintgaton gartegia ei; mo buc adina! E lu seglia Stalter Paul si e da tetg ora, dat ina giapada, suondada d'ina scadanada . . . epi fa el ina hazra nulla spel num digl absent, che croda senza misericordia en falonza . . .!

Pli ch'in e pli che dus dils pelegrins seplaccai el pastg han uonda e pli ch'uonda, essend gia uras ora sin via tut gigins. Beinenqual ei gia staunchels ed uaps, susdat e fa si tscheras sco'l glin cu'l vegn ord il puoz. Plevon e Stalter ch'enconuschan cumpatg quels „trébelets“ van entuorn partend ora a tgi in nèghel ed a tgi in sitg vinars d'ansauna, per ch'ei vegnien puspei enpei e possien alzar la comba quei tschancunet, ch'ei va aunc stufi ensi. Dals trutgs si va ei culs rusaris; mo igl uorden de processiu vegn tenius, malgrad il buffar e tahiar de beinenqual che ha da schuffa entochen ch'el ei sigl ault al pei dil Calmut, che salida mettamein, mo en posiziuon de parada ils prus pelegrins . . .

Igl emprem cuolm ei superaus; tgei levgiament:

„Gie, sé Calmut fo legarment	Bétg avunda pun ins lo mirar,
Ch'ei vesa ora schi stupent.	Tg'ins stu sén tuts mauns semanar!
Ins sto mirar cun grond smarvegl,	Il cor vegn co lu tut surpriu
Cunzun las uras de marvegl.	Sur il Scaffider, nies bien Diu.“

Havend tratg flad in amen e schientau il suadetsch della fatscha, setschentan tuts si en rudî entuorn entuorn igl augsegner, ch'aulza ses mauns benedi per la benedicziun dell'entira Val Tujetsch. Igl entir pievel ei enschanuglias entuorn la crusch, il cafanun ed il plevon — e quel cloma giu la benedicziun divina sur praus ed èrs, sur alps e mises e sur tut ils cuolms e vals della cara Val . . . E duront il profund silenzi quietan ils devozius pelegrins d'udir in confertont e ferm „amen“ neuagiu dal Péz Badus e dalla tschema dil Calmut . . .

E sin quei intonescha il vegl Casparin, bassist numero in, la pli impo-santa canzun, che vegn cantada ell'entira Cadi e che va negliu meglier a

prau che ual cheu alla riva dil bellezza lag alpin, en vesta als majestus cuolms, che stendan lur tschemas sco tontas candeilas encunter tschiel:

„Sei benediu tiu num, o Diu,
Da tuttas creatiras,
Las qualas ti da notg e di
Pertut schibein pertgiras

Quei ch'ei da tiu sogn maun scaffiu
Von tei fa reverenza,
D'a ti survir, tei engrondir
Ni' n' ura stat lischenta.

En mintga liug, vent, aua, fiug
E tiara t'obedeschan;
Cuolms, plauns e vals cun verds tschupials
Tei per Signur orneschan. — — —“

Tut commovida la processiu semetta puspei en moviment dal lag en, ferton ch' il sulegl entscheiva a dorar las tschemas datier e dalunsch: Il Calmut, Badus, Péz Tiarms e Cuolm Val — en bellezza il principal e gl' entir tschupi entuorn entuorn en rudî. La silenziosa majestad alpina, il lag semiont ed ils pelegrens meditonts fuorman ussa ina triunitad de bellezza senza paregl...

Ils umens giuvens seregordan metamein dalla veglia e gloriosa tradiziun de lur pli aulttschentau vischin, avat Pieder de Putnengia, bab della Ligia Grischa e Segner ded Ursera, ch' era cavalcaus cheu sper il lag ora cun sia suite beinarmada al cumin de Hospenthal. Mo els seregordan aunc da pli veglias sbarradas ed uiaras, battidas leugiu egl iral della Val... e da glorias battaglias e victorias pigl engraziament dellas qualas els van oz a Sogns sil S. Gotthard.

E ferton che lur fantasia tarmaglia cun quels fatgs historics plein forza ed honor, intoneschan las pietusas pelegrinas ina canzun de rara bellezza, che rebatta neuagiu dals aults dil Cuolm d' Ursera e streha de quei lev la fatscha dil lag sedestadont:

„O Maria, mar smisereivla de grondezia,
Mai sin tiara ins capescha ti' altezia.
A ti seigien mintgamai
Ils pli aults nums dedicai.
Ti dil mund eis la regina,
Tut il tschiel von tei s' enclina.
Salidada seigies pia,
O purschala, o Maria!

O Maria, glina senza nina macla,
Clar pli ch' il sulegl ti fas, legreivla facla,
Buca nebl' ha tei stgiriù,
Ti adina has sclariù.
Il sulegl divin sin tiara
Has purtau en noss' uia.
Salidada seigies pia,
O purschala, o Maria!

O Maria, dil parvis dultscha rugada,
Dutg ded aua viva per il mund ludada,
Tutta grazi' e tut confiart
Nus havein da tei retschiert.
Ti eis semper noss' ustonza,
Dil salit la segironza.
Salidada seigies pia,
O purschala, o Maria!

In tschancunet orasi sur Ursera entscheiva la processiun a cantar la litanìa de tut ils sogns ed intrescha lu, urond tiel Diu dils cuolms e dellas neivs perpetnas, ella baselgia parochiala ded Ursera, nua che Crusch, cafanun e spiritual culs representants dell'entira Val, vegnan retschevi cun in Te Deum, intonaus dall'orgla e cantaus dal pievel en baselgia e dals pelegrins intronts...

Suenter che scadin „ha rugau per treis grazias“, sesbucca la glièud ordaviert e la processiun continuescha entochen ad Hospenthal, nua ch'ei daventa il medem — epi dau liber per in pèr uras. — — —

Ussa vegn ei priu neunavon las bulschas e siult da gust. In tal viadi, uras ora da gigin, ha fatg vegnir trits e fomai er ils pli pietus e mortificonts pelegrins. Ils biars han priu mo il de schetg cun els: tgi in toc mignuc-caura, tgi ina mesa puolpa e tgi outras buccadas de nuir. Mo per cumpignar vina von il paun segal, dirs sc'in crap e las buccadas ensaladas, fa ei basegns d'empau da rar, ch'ils biars fan dar en casas privatas: tgi in tschèpli vin vegl, tgi „ina miola da tgaud“ e tgi in pudel d'ansauna, che mazza el medem temps era il suadetsch. Havend finalmein cuschentau il stumi fomentau, revegnan las forzas, sco era la buna veglia de continuar il pelegrinadi, attaccond da curascha il secund cuolm, che sto vegnir surventschius entochen sera...

Encunter miezdi semetta la processiun puspei en moviment, gl'emprem urond e cantond dallas teissas dil Munt Avelin siaden; mo vonzeivi scatscha ei dir paternos da quellas spuretgas siador... la processiun seslucca, enqualin tahegia buca legher ella calira de miezdi ed entscheiva a targlinar. Ins ruaussa mintgaton: tgi sin in crap e tgi sin l'auter; crusch e cafanun vegnan purtai si dies — e la processiun ei sesligiada per enzacontas uras. Ed ussa tut che va da quei plaunet en roschs pli pigns e pli gronds a paterlond e marendond dal cuolm si.

Ils biars turitgeschan ord via e mo ils buobs e mattatschs stattan excepzionalmein en via dils cavals de bast. Mintgaton vesan ins in u l'auter seplaccond e prendend si da via enzatgei, ch'ei mettan tut stui el sac dellas caultschas. Enqualin fa bunamein sco sch'el vess engulau, mirond entuorn entuorn per esser segirs che negin hagi observau. Tscheu e leu van dus e treis de quels giuvenasters ensemen, tschontschan sut vusch e fan segns; mintgaton ri in de quei denter dultsch ed asch ed in auter fa perfin si ina tschera, sco sch'el havess murdiu sin granit e rut or ils dents... Els han surtut quita de buca vegnir engartai dals carschi e van de quei innocent sper lezs ora, sco sch'ei fussen aughels senza falliments.

E plinensi ch'ei vegnan e pli malemperneivel ch'ei vegn, essend che la neiv schelada tschurventa ils egls e brischa la fatscha da gust. Finalmein arriva il pievel pelegrin neuasi encunter la caplutta digl hospezi. Ussa vegn ei puspei semess 'en posiziun de processiun e ferton ch' il zennet dil S. Gott-hard resuna tras la tgeuadad alpina e rebatta neuagiu dalla greppa granit,

entra la processiu en caplutta cantond canzuns spiritualas. Quella po strusch tschaffar tons ed ei péz pizzada pleina.

E ferton ch' il suleagl vespertin dorescha ils culmâs dil S. Gotthard, in-tonescha il plevon de Tujetsch las viaspras, che vegnan respondidas dals pelegrins cun ardur e fervur, ch' ei rebatta neu dal massiv dil Munt Avelin adual ad in' orgla che suna de quei levet e misterius per buca destadar ils sperts dellas tschemas giganticas. E denteren aud' ins il viv e recent concert dils quater renomai flums, che prendan lur origin sil S. Gotthard; ils quater flums, che han engravau l'enzenna della crusch svizzera el dir granit dil S. Gotthard: il Rein e la Reuss siu confluent, che han leu lur origin e van viers mesa-notg egl Ocean; la Rhona, che diregia sia cuorsa viers la mar adriatica. E cheu en quei center dell'Europa cristiana recitescha il pievel tujetschin las viaspras en honor de Quel, che ha eregiu las alps e cuvretg ellas cun neiv perpetna; gest sin quei punct historic ch' unescha e sparta el medem temps las naziuns latinas e germanas! Il S. Gotthard, center e cor digl Occident! Vegl sulom imperial e christian. Sulom imperial: pertgei avon ch' esser la tiara dils Confederai, eis el gia staus il center de treis imperis, ch' han giu la missiun de construir l'Europa: igl imperi roman, igl imperi franconic, il Sogn Imperi. Sulom christian: perquei che gia la natira ha marclau la crusch el S. Gotthard ed il saung dils marters bugnau quei sulom, per scatschar ils demunis e nauschasperts dellas alps e dils uauls; perquei ch' ils mugns han arrau e cultivau las spundas de quellas muntognas, nua che sil-suenter ed aunc oz resunan psalms e himnis, las viaspras cantadas dal pievel, che ha retschert e manteniu la cumpleina cardientscha cristiana . . .

Suenter quei sempel e sogn concert, daus per gloria ed honor de Quel che ha creau nossa tiara, il center dell'Europa, e che ha manteniu ella sidretg enamiez grondas e prepotentas pussonzas — seretilan ils pietus Tujetschins or el liber per contemplar il suleagl che va oz da rendiu, sco quei ch' el ei ius di per di duront mellis e mellièras ded onns, bitschond cun ses davos radis ils perpetens culmâs dil S. Gotthard . . .

Staunchels e stracs suenter quei liung strapaz, seretilan ils pelegrins el hospezi, nua ch' igl emprem gerau de vischnaunca e sias gidontras han mess si la vanaun gronda, per far la suppa communabla de ris e fava. Secapescha ch' era ils buobs e mattatschs ein presents! Han els gie purtau naven da S. Brida entochen si cheu tgi in rom, tgi in plèder e tgi in scanatsch per far fiug sut la vanaun gronda, che sto tonscher oz per tut ils fiugs dell'entira Val Tujetsch.

Tgei gaudi pils giuvenasters, che giran entuorn la vanaun sco 'ls giavels della praula entuorn la vanaun infernala . . .

Vonzeivi ei la minestra de ris e fava, mischedada cun enqual zenzla carn-piertg vanzada, cotga e pinada per la tscheina. Deplorablamein ei la vanaun buc aschi gronda, ch' ella pudess tschaffar la tscheina per tuts e perquei vegn ei cuschinau duas, treis ga. Ils pelegrins vegnan vidlunder en

plirs trops in suenter l'auter: gl'emprem las mattauns e dunnauns, che han naturalmein giu il pli da schuffa de far ils dus cuolms — e suenter ils auters. Duront ch'igl'emprem triep, quel dellas femnas, ei vid la lavur, sesan ils giuvens e vegls entuorn entuorn en rudî e miran ch'ei vegni magliau senza hanau. Mo tgei ei quei era pomai? Tutenina dat la Veva de Cavorgia si in griu, che va tras carn ed ossa, in griu vidorasi encunter ils buobs ch'ei in pign tschancun plinensi e stattan ensemen culs tgaus: „Striadira de buobs! Vus mû spatgai! Canaglia, tge vais mess guttas tgavai ella suppa!“ — Ina risaglia generala rebatta da tuttas vards e vegn secundada da beffas e clancas ina pli biala e grossa che l'otra. La Veva ha denton buca priu ord bucca sia guotta cavagl, che la Catrina Spuentegl de Niriel, fa in „ojé“ aschi dolent, ch'ins pudess tartgar zatgi hagi catschau il cunti ad ella: „Mû Dius da miu mischlâ!“ fa ella cun vusch plironta, fagend ina tschera sc'ina olma piarsa, ferton che l'entira societad dat ina risada aschi stagna, ch'ils favs ella suppa seglian bunamein sur la vanaun, ch'ei ussa mo miez pleina pli . . . Catrina Spuentegl fa pugn encunter ils buobs e stermeina la guotta ad in che ri il pli de cugliun el nas. Quei intermezzo ei denton strusch vargaus, che la Nescha Mengit dat si in bérgel, sco sch'ella havess lagutiu il giavel cun corna e cua: „Au, au, oje . . . miu tsché della bucca o ain ina gûta! Na gliez, tgei razza da Cain tge quella mattatschaglia è!“

La risada che suonda pon ins cumprender! Ils buobs che stattan in tec plinensi sin ina rasteina, roclan tut a cani dal rieven giu dal rir ch'ei ston, ferton che la Nescha Mengit bragia larmas de fêl e gretta per siu pauper „tsché della bucca“.

Talas e semigliontas scenas ha ei dau beinquala quella sera da tscheina; mo de bunamein snarir dal rir eis ei stau, cura che Stalter Paul sez ei daventaus l'unfrenda della filistucca dils buobs! El seseva numnadamein giu sin in carpun amiez ils umens e mustiava vid in — toc unglamél, ch'el carteva sontgamein per in toc cutgna de siu engarschaun, ch'el veva sez unfriu alla vanaun gronda, secartend de cheutras saver dar in meglier gust alla minestra communal. Pér suenter in bien quart ura ha el viu en la sbagliada, epi tratg tut da vilau quei gnoc indefinabel avon ils peis della cuschiniera principala: „Sche vus Tresa savais far mû de quellas suppas-asen, sche stevas plé bugen o Bugnai, anstagl da vagni sé co e tener gliut per tschichis!“

La protesta della buna Tresa svanescha ella starmentusa risada e ruèida digl'entir vischinadi pelegrin, schebi ch'ella fa buca leghers smanis cun sia palutta gronda, che semeglia plitost in turschet d'uiara . . .

Stau tschenau cun bien humor ed havend cungiu mintga miola minestra cun storgias e streias, entscheiv'ei a far pli e pli da brin e vonzeivi, tergend in suffel criu tras la membra, seretila la gliud: tgi en caplutta e tgi en stiva dil hospezi; ils ins per urar, ils auters per cupidar in per uras sin bauns e

sur measas en, essend ch'il hospezi deva per quei di létg e dunsena mo al sur plevon tut persuls. —

On caplutta ei la gliud passada seprofundada ell'oraziun; mo mintgaton vegn in u l'auter surprius dals de Schlans sin tala perfida moda, ch'el ni ella dattan pluntentgas sil baun, ni schizun sut il baun en, ch'era ils vischins cupidonts seglian si dalla tema, sco sch'ei fussen tuccai sil pli pauc dalla mort . . . Ed aschia passa l'entira notg on caplutta entochen l'alva dil di.

Aunc pli hanau varga la notg on stiva dil hospezi! Leu dat ei mintgaton scenas sco ella renomada „stiva dils Giedius“ o Sedrun, ni perfin sco en casa de Annas e Caiphas cun Niessegner. Secapescha, ch'era cheu ils mats e mattatschagls ein en arma! En quella stiva sin la pli gronda meisa stat ina brausla cazzola de seif, che dat all'entira stanza igl aspect d'ina tauna de laders. La glischetta trita streha mo ils tgaus dils sedurmentai e nuot auter. E quella glimèra formescha figuras ed umbrivas de tema e sgarschur . . .

Tgi dorma profundamein sur la meis'en, cul tgau pusaus silla bratscha, stretg en retscha in sper l'auter, sco las litgivas en ina scatla de stuorz; tgi runca, tgi raupa ensi e tgi engiu; tgi siemia e sbarbutta paternos: basta, ina societad miez vi e miez neu — mo tonaton pli vi che neu!

Tuts dorman denton buc e quels che veglian ein buc ils megliers! Els van entuorn sco'ls spiuns, spiond cun gaudi de strolis de maseinas tgi ch'ei pudessen tentar e cudizzar. Mo els han era bi far, pertgei che serrau ils egls han era quels che cupidano mo miez e da lezs dat ei mo paucs, paucs . . . Igl ei quei ils medems schanis, ch'eran vegni sgarscheivel staunchels de dir paternos, mo che vevan entschiet a sereghegliar, encurend si guottas cavagl dal cuolm si e ch'eran lu vegni diltuttafatg viscals questa sera da tscheina, cu las femnas eran vid la minestra. Ussa sesentan ei perfin pli frestgs ed allerts che questa damaun ch'i ein levai . . .

La cuorsa de rampins e mulestas entscheiva. Els ein secunvegni e san lur rolla senza haver empriu. Sepusond sco'ls auters si meisa ed encunter las preits, dat in ussa finalmein l'enzenna dell'entschatta. In tusch git, sco la Mengia Mengit, cura ch'ella lai si il filuc — e la cambrola ei cheu!

Giudem la meisa sesa e sepusa igl emprem actur sper la tatta Truaisch. Enaquella che lezza dat si in schem, sco sch'ella fuss o sils trentin, dat il strolis ina zungagnada el bratsch della veglia, che pusa siu tgau sin quel . . . Ina tumplentga, ed il tgau della paupra veglia croda sc'in mogn giu per la tèsta dil Testa della Tina. Quel dat si in bérgel sco sch'el fuss curdaus sut la segir de sturnir, seglia sin peis e fa ina canera babilonica siper la veglia, che mira en siat vanauns e sa ni nu'en ni nu'ora! E sin quei suonda ina sedestadada generala. Il pli fetg fa denton il lumpazi, che ha fatg la fili-stucca! Lez leva si, fruscha ils egls de quei innocent e grescha si pils dus vegls, che tut sto rir che las larmas van: „Zacherdis en! Tgei giavel veis è

pomai? che vus deis davos en e davos ora, sco sch'in pelisch vess murdiu en in calun? — Sper vus pudess ins aunc vegnir per la veta! Jeu cheu stund jeu buca pli!“ E vi e dad esch ora — per buca stuer sburflar ora avon l'entira societad anetgamein sedestadada . . .

Calmada plaun a plaun la societad dormulenta, entscheivan plirs puspei a runcar — e quei exempel sepeglia, ch'en in amen l'entira stiva dorma cauldamein e senza retegn . . .

Mo tuts dorman buc! Il gaudi de puspei far ina catavegna tegn allerta ils strolis d'anson ed aunc enzaconts della medema pasta dapli. Els tschaghengan in a l'auter — e fredan immediat ch'ei dat puspei zatgei. In dils pli temeraris va entuorn sils pézs dils calzera tras suppias e bauns ed enquera si'unfrenda . . . Vi leu en in cantun ha el cattau ad agur la matta dil Tiner, che lai pender il tgau silla schuiala dretga e grad speras il fegl dil Giachen Martin Casparin, che lai pender il siu silla seniastra; propi duas statuas sedurmentadas stagn e bein. —

S'avischinaus alla matta, pren el giu ad ella la schlappa muta, aschi lev sco pusseivel; fatg quei, senza che la Tiner s'encorschi la minima caussa, disnua el aunc il scusal ad ella . . . Igl ei iu. Ussa sto ei mo aunc gartiar l'operaziun cul Giachen Martin! Quella manipulaziun ei pli riscusa; il strol ha denton curascha uonda — e gliez ei il principal. El pren giu ad el la capetscha de lép e metta si enstagl la schlappa muta; fatg quei, reussesch'ei era de metter si ad el il scusal ed alla Tina la capetscha de lép . . . Ei dorman gie sco tais e lur siemis ein aschi profunds, ch'ei pon nuota alla surfatscha. Tut ei denton buc aunc finiu e per far la caussa perfetga, metta el aunc a domisdus ina guotta-cavagl empau gita da l'autra vart, che scadin ded els dus sepusan in viers l'auter.

Havend cargau il fisi, sesa el giu en siu encarden, dend ina tschaghignada plein satisfacziun a quels dil complot. Epi tuttenina, che tut dorma e runca, dat in en in auter cantun ina sturnidada de tal fraccass, che l'entira stiva seglia en pei cun ragaizza e rueida, sco sch'il tun fuss daus giu amiez l'entira societad! Enaquella sesan ils dus smidai sillas guottas . . . in griu che va tras carn ed ossa! Tut ils egls sedrezzan sin els, mo in'egliada . . . epi suonda ina risada, che fa stremblar l'entira casa! Tgei spitachel per l'entira vischnaunca: la Tiner ed il Casparin, ch'eran dapi onns sco tgaun e gat, vevan brattau bategls e stevan ussa cheu sco duas bagordas per gaudi digl entir publicum. Fixond l'entira stiva pitgivamein, els vegnan ei pér per-tscharts de lur smidada — ed arvan si ina bucca in siper l'auter, ch'ei vegnan strusch de serrar . . . E per finir quella scena veramein humoristica, segreschan ei aunc da camifo, entochen ch'il hospitalier dat sc'in sbier dad esch en, fagend sfraccs cun tuts ensemen.

Ei va ina pulit'uriala entochen las undas de quei orcan ein sequietadas. Mo essend la stauncladad e la sien omnipotentas questa notg, ei l'entira stiva puspei bara el valsen d'ina buna misura . . .

Ins havess pudiu crer, ch'ei fussi uonda per quella ga, mo enconuschentamein tenta e cudezza il success ad in cudizzar. Suenter pintg'uriala stat in giuvenaster si da sè e va giuadora, epi puspei in auter ed aschia quater tschun. Tgei complots ils schanis han giu sa negin'olma. Sco i ein i, tuornan ei vonzeivi e semettan puspei mintgin en sia canorta. Mo buca per ditg! e la harra entscheiva dal bi e dal bein.

Vesend co biars dils dorments arvan si buccunas, van ils strolis a pegliond mustgas giud measas e preits — e bettan ellas vi e da bucc'en a quels che dorman il pli stagn! —

Ed ussa sesaulza in spidem e scrachem d'ina canorta a l'otra, epi in suariem e sevilem per finir en ina babilonica generala. Ils delinquents ein secapescha svani giuadora el liber — suenter haver giu stizau la cazzola — e dorman gia on zuler encunter la preit della stiva, sco aunghels senza falliments, ferton ch'il hospitalier ei puspei comparius sin esch, tut spalaus sco Absolon — grend e smaladend giu tut ils aunghels dil S. Parvis. Siu davos trumf ei: „De quels giedius dil Naucli mai pli! Uonn ei la davosa ga ch'jeu dun albiert als Tujetschins, per gliez garantesch'jeu miu tgau . . .!“ —

Suenter las duas della notg vegn ei pli ruasseivel. La damaun allas tschun celebrescha sur Hetz la S. Messa, che vegn assistida cun gronda devoziun. Essend stau ina notg turbulenta, fa il hospitalier quella damaun ina tschera sc'ina vischnaunca barschada. Per calmar el paga Stalter Paul enstagl dils treis thalers della crush, sis! Mo adumbatten! El retscheiva ils daners e declara per la davosa ga, malidis e rubiestis sco'l ei, ch'ei dueigien buca pli turnar in auter onn; el detti negin albiert pli als Tujetschins, „a quella bargada senza paus e ruaus!“ —

Sur Hetz e Stalter Paul miran de quei pensiv in sin l'auter e secapeschan senza arver la bucca . . . eran els gie era stai giuvens ina ga e fatg bein enqual cambrola pil di, ni meglier detg: pella notg della processiu dil S. Gotthard . . .

* * *

E cun quei eis ei stau fin cun la processiu dil S. Gotthard! Sil retuorn han Sur plevon, cun signur premgerau ed auters umens de peisa, concludiu de buca far pli ella, mobein las outras en vischnaunca ed a Mustér — sco gia mussau ell'introducziun de questa skizza cultur-historica. — Quei ei stau la fin d'in usit religius, vegls de varga 500 onns, sco raquenta cuortamein la cronica de Giachen Antoni Venzin de Rueras.